

616.24-002.5(497.4)(049.3)

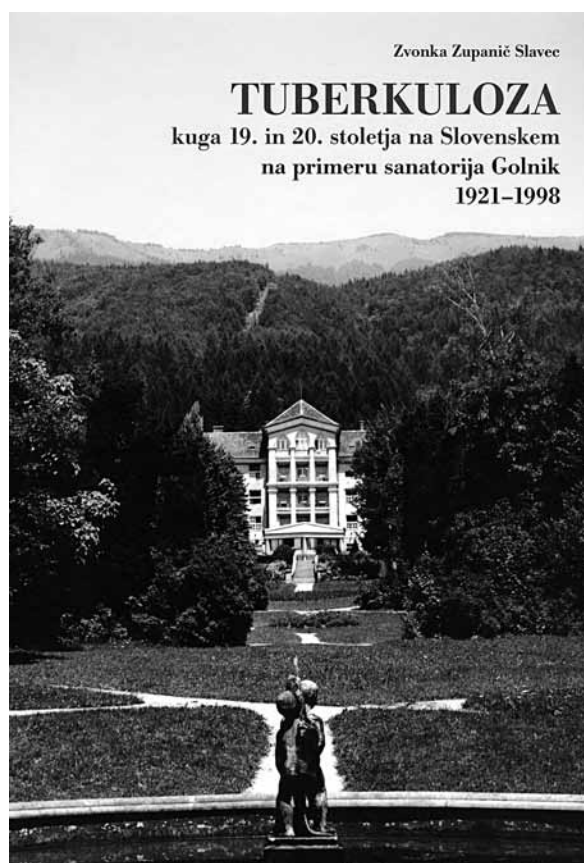
Tuberkli, tuberani, ... tuberkuloza!

Zvonka Zupanič Slavec, **Tuberkuloza – kuga 19. in 20. stoletja na Slovenskem na primeru sanatorija Golnik (1921–1998)**. Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani, Bolnišnica Golnik, Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2009. 344 strani.

Kaj imajo skupnega Goethe, Kafka, Poe, Andersen, Rousseau, Čehov, Petöfi, Andrić, pa Josip Jurčič, Janko Kersnik, Dragotin Kette, Ivan Grohar in Alma Karlin? Razen tega, da so (svetovno) znani umetniki tudi – večini manj znano – dejstvo, da so bolehal, nekateri pa tudi umrli za 'kugo sodobnega časa', za tuberkulozo.

Bela kuga, sušica, jetika, tuberkuloza – vse to so različna imena za bolezen, ki je desetletja in celo stoletja dolgo zaznamovala ne samo številne posameznike, ampak celotno družbo. Ker je šlo za kronično, nalezljivo, pa tudi socialno bolezen, je bolnike stigmatizirala, podobno kot jih danes aids. Te še ne tako dolgo nazaj ene najpogostejših in najnevarnejših bolezni se v razvitih državah, tudi v Sloveniji – razen redkih izjem – spominjajo le še starejše generacije. Nekdaj tako rekoč po vsem svetu močno razširjena tuberkuloza je z razvojem antibiotikov postala dokaj redka; danes je še prisotna predvsem v revnejših državah, še vedno pa je med najbolj razširjenimi smrtnimi boleznimi. Tuberkuloza je bakteriološka bolezen, ki najpogosteje prizadene pljuča, včasih tudi druge organe, v končni fazi pa lahko povzroči tudi smrt okuženega človeka.

Tuberkuloza je tudi del slovenske (kulturne) zgodovine, saj je sestavni del biografij prenekaterih slovenskih pesnikov in pisateljev, slikarjev in glasbenikov, ki jih je ta bolezen zaznamovala in



vplivala na njihovo življenje in ustvarjanje. Tudi zaradi bolezni je iz njihovih del lahko véla melanholija, celo vdanost v usodo, lahko pa tudi čisto nasprotje, mrzlična aktivnost in uživanje življenja.

Še posebej se je tuberkuloza razmahnila s procesom industrializacije; težke življenjske razmere, prostorska utesnjenost, podhranjenost, neustrezni higieni in delovni pogoji in velike fizične obremenitve so povzročali izčrpanost in telesno neodpornost, vse to pa je nudilo idealne pogoje za razvoj in širjenje bolezni, ki je kmalu zavzela neslutene razsežnosti. Jetika sicer takrat ni bila nova bolezen, nasprotno, sodi med najstarejše znane bolezni. Na slovenskih tleh se je prvič množično pojavila v 16. stoletju, iz zgoraj naštetih razlogov v fužinarskih naseljih na Gorenjskem. Drugi močnejši izbruh je sledil v drugi polovici 19. stoletja in kulminiral na prehodu v 20. stoletje – takrat je bolezen zaznamovala področje od Gorenjske pa vse do Prekmurja. Bolezen, ki je posegala na vsa področja življenja in dela, najbolj pa je seveda zaznamovala družine obolenih, še do danes ni povsem premagana.

Skozi zgodovino sta tuberkulozo vedno spremljali izjemno visoka obolevnost in smrtnost. Dolga stoletja je bila neobvladljiva; prvi večji korak pri zdravljenju te bolezni je pomenilo odkritje Roberta Kocha 1882. leta: odkril je bakterije – povzročitelje tuberkuloze, ni pa še uspelo niti njemu niti ostalim, ki so si za to prizadevali, iznajti cepiva zanjo. Pravo revolucijo je (sredi vojne vihre, 1943. leta) pomenilo odkritje antibiotičnega zdravila – streptomcina, ki je oznanil začetek zmage nad to do tedaj neobvladljivo boleznijo. Že v časih pred odkritjem omenjenega antibiotika so vedeli, da lahko počutje bolnikov občutno izboljšajo s krepitvijo telesne odpornosti in z ugodno klimo, zato so v procesu zdravljenja uporabljali zlasti klimatsko zdravljenje (klimatoterapijo in helioterapijo), povezano s kvalitetno prehrano. Tako so v podnebno ugodnih legah gradili sanatorije, v mestih pa so za preventivo ustanavljali protituberkulozne dispanzerje. Tudi na slovenskih tleh ni bilo nič drugače.

Klimatska zdravilišča (sanatoriji), namenjena zdravljenju jetike, so se na slovenskih tleh razvila po prvi svetovni vojni, saj so bila sprva namenjena zdravljenju za jetiko obolelih vojnih invalidov. Kot prvo so takó ustanovili zdravilišče v Topolšici (1919), malo kasneje na Golniku (1921) in Vurbergu pri Ptuj (1923), medtem ko so Valdoltro namenili za zdravljenje tuberkuloze šele po koncu druge svetovne vojne (1946). Zdravljenje v klimatskih zdraviliščih je temeljilo zlasti na počivanju in nenehnem vdihavanju svežega zraka v t.i. ležalnicah. Poglejmo, kako je izgledal predpisan 'delovni' dan v takšnem zdravilišču: »Vstajali so ob 6. uri, prvi zajtrk je bil ob 7. uri, nato je sledila ura in pol različnih terapij po zdravniški odredbi ali sprehodi in ležanje. Ob 9. uri je bil drugi zajtrk, med 9.30 in 11.30 je bil čas za ležanje v ležalnicah. Ob 12. uri je bilo na vrsti kosilo, po njem so bolniki med 12.30 in 15.30 počivali v ležalnicah, kjer je bil predpisan popoln mir. Ob 16. uri so dobili popoldansko malico, nato je sledilo od 16.30 do 17.30 ponovno ležanje v ležalnicah. V času med 17.30 in 19. uro so se bolniki sprehajali, oz. so bili prosti, temu pa je sledila večerja. Med 20. in 21. uro so bili ponovno v ležalnicah, ob 21. uri pa so šli na počitek v spalnice.« Na videz ležerno, nenaporno, skoraj kot na počitnicah. A ne pozabimo: to so bili težki bolniki – med vsemi takratnimi boleznimi je tuberkuloza imela najvišjo obolevnost, bolniško odsotnost in tudi smrtnost – in s podpornim zdravljenjem so v sanatorijih poskušali bolezen omiliti

in jo nadzorovati. Resnici na ljubo pa je treba tudi povedati, da si tovrstnega zdravljenja ni moglo privoščiti veliko obolelih; glede na dolgotrajnost je bilo zdravljenje v sanatorijih privilegij premožnejših (za razliko od Topolšice so si na Golniku zdravljenje plačevali praviloma bolniki sami). Povprečna ležalna doba je bila običajno nekaj mesecev, zdravljenje pa je lahko trajalo tudi nekaj let. Dolge ležalne dobe so med pacienti in osebjem (ki je živelo na Golniku) stkale globlje medčloveške odnose. Tudi do kakšne poroke je prišlo na osnovi tega poznanstva.

V monografiji je izjemno sistematično in natančno podan pregled razvoja protituberkuloznega sanatorija na Golniku, ki je reprezentativen za obravnavo tuberkuloze v 20. stoletju, prav tako njegove metode dela in rezultati zdravljenja. Golniški sanatorij se je lahko enakovredno kosal s katerikoli podobnim v razvitem svetu. Z maksimalnim prizadevanjem in predanostjo zdravniškega osebja (oskrbo bolnikov so opravljale šolske sestre sv. Petra iz Maribora), katerega je odlikovala izjemna predanost poklicu in njegovemu poslanstvu, so dosegli, da se je umrljivost za tuberkulozo med letoma 1890–2007 zmanjšala od 500 (na Kranjskem) na 2 bolnika (v Republiki Sloveniji) na 100.000 prebivalcev.

Golniški sanatorij je pridobival na ugledu in tako ni presenečenje, da so ga poleg uglednih domačih in tujih strokovnjakov obiskale tudi nekatere znane osebnosti, med njimi kraljica Marija Karadordjević, škof Gregorij Rožman ter bana Dravske banovine Drago Marušič in Marko Natlačen.

Med drugo svetovno vojno so protituberkulozno zdravilišče Golnik spremenili v regionalno splošno bolnišnico z internim in kirurškim oddelkom. Nemci so med drugo vojno dokončali železniško stavbo in jo namenili kirurškemu zdravljenju, ter zgradili infekcijsko stavbo (tam so se zdravili oboleli za tifusom, pegavico ipd.). Jetike takrat niso zdravili.

Revolucionarne spremembe v zdravljenje tuberkuloze je prinesla uporaba novega zdravila streptomcin (od leta 1947).

Po drugi svetovni vojni je golniška bolnišnica dobila status zveznega inštituta za tuberkulozo, kar je tja pripeljalo tudi precej znanih bolnikov,

med njimi Jovanko Budisavljevič, Vladimirja Bakariča, Staneta Kavčiča in druge.

Ležalna doba se je krajšala – 1956. leta je trajala približno 137 dni, leta 1998 pa 'le' še 12 dni – zato so sčasoma v bolnišnici omogočali zaposlitveno (predavanja Ljudske univerze, predvajanje zabavnih filmov, glasbene in športne prireditve, skupinsko telovadbo, uporabo knjižnice) in delovno (knjigovelnica, kartonažna delavnica, tečaj fotografitiranja, tečaj tiskanja, strojepisni tečaj, tečaj angleščine) terapijo. Zaposleni pacienti so za svoje delo dobivali plačilo, dobiček pa je imela tudi bolnišnica: sčasoma so tako razvili lastno tiskarno, v kateri so tiskali formularje za zdravstvene zavode.

Uspešnost zdravljenja tuberkuloze z antibiotiki je posledično privedla do uvajanja preventivnega pristopa k zdravljenju, ki je nadomestil dotedanji kurativni pristop. Že pred drugo svetovno vojno je bila na tem področju zelo aktivna *Protituberkulozna liga*, ki je organizirala ustanavljanje protituberkuloznih dispanzerjev – do druge svetovne vojne jih je bilo že 21 (v Celju npr., kjer je ledino na področju odkrivanja tuberkuloze oral dr. Ivo Rajšp, so ga ustanovili leta 1924) –, s pomočjo katerih so odkrivali in spremljali tuberkulozo, rentgensko slikali pljuča, predvsem pa opravljali izobraževalno delo med prebivalstvom; v petdesetih letih je bilo tovrstnih dispanzerjev že okrog petdeset. Po vojni so na Golniku vzpostavili slovenski register za tuberkulozo, ki je koordiniral epidemiološke ukrepe proti tuberkulozi, vključno s fluorografiranjem in t.i. besežiranjem, zaščitnim cepljenjem otrok in mladine z vakcino BSG.

V zadnjem delu knjige je, zlasti z medicinskega vidika, predstavljena zmaga nad tuberkulozo: diagnostika, načini zdravljenja, pedagoško in raziskovalno delo ter vodenje protituberkulozne bolnišnice Golnik, ki se je preobrazila v vodilno bolnišnico za celostno zdravljenje pljučnih bolezni, vključno pljučnega raka in alergijske astme. Lahko rečemo, da se v zgodovini protituberkuloznega sanatorija (kasneje bolnišnice in klinike za pljučne bolezni in alergijo), odraža družbena zgodovina 20. stoletja, gledana skozi prizmo premagovanja kroničnih pljučnih bolezni in njihovih posledic. V tem kontekstu slovenski prostor ni bil oaza; naši pljučni bolniki so bili deležni podobnega zdravljenja kot v tujini.

Znanstvena monografija *Tuberkuloza – kuga 19. in 20. stoletja na Slovenskem na primeru sanatorija Golnik* je zadnja v vrsti monografij izjemno aktivne in ustvarjalne Zvonke Zupanič Slavec (predstojnice Inštituta za zgodovino medicine Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani), ki celostno obravnavajo posamezne medicinsko-zgodovinske teme; naj jih omenim le nekaj: *Endemski sifilis – škrljevska bolezen na Slovenskem*, *Družinska povezanost grofov Celjskih – Identifikacijska in epigenetska raziskava njihovih lobanj*, *Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem v času med prvo in drugo svetovno vojno*, *Razvoj slovenske kirurgije srca*. Nedvomno je monografija *Tuberkuloza*, ki jo poleg avtorice uvedeta zgodovinar Stane Granda in mikrobiolog Vladimir Kotnik, briljantno delo, ki je zasnovano kot celostna in problemska predstavitev tuberkulozne bolezni in njenega zdravljenja v slovenskem prostoru, kar avtorica izjemno spretno prepleta z zgodovino (ne samo medicinsko, tudi socialno, prostorsko in arhitekturno) sanatorija Golnik. Res je v ospredju knjige medicinski aspekt, a ne samo ta; avtorica pred nami razgrne številne vidike: ekonomske, socialne, psihološke, sociološke in druge, ki so kot posledica tuberkulozne bolezni zaznamovali družbo 20. stoletja. Monografijo bogati obsežno in skrbno izbrano fotografsko gradivo, ki je že samo po sebi neprecenljiv vir informacij: na približno 700 fotografijah so za beležene razvojne spremembe golniškega sanatorija, pred nami zaživijo obrazi zdravnikov in ostalega medicinskega osebja ter številnih pacientov, iz njih pa lahko razberemo tudi vsakdanji utrip golniškega sanatorija/bolnišnice skozi čas. Monografijo, ki ima obsežen znanstveno-kritičen aparat, bogatijo tudi zgodbe 'iz prve roke', ki dopolnjujejo in zaokrožajo z besedo in s sliko orisano golniško medicinsko preteklost. Obsežno delo, strukturno sistematično zasnovano in razčlenjeno v številna poglavja in podpoglavja, je skrbno uredila Ksenija Slavec.

Čisto na koncu pa še pojasnilo k naslovu: *tuberkli* (lat. *tuberculum*) so tuberkulozni vozlički; če se zmeščajo in zagnojijo, nastanejo kaverne oz. votline, največkrat v pljučih. Po njih je tuberkuloza dobila tudi ime, njene bolnike pa so v žargonu imenovali *tuberani*.

Marija Počivavšek